

El fons documental de Cels Gomis i Mestre i la Conca de Barberà

Carme Puyol Torres

• El fons documental de Cels • Gomis i Mestre i la Conca • de Barberà*

• Carme Puyol Torres

Una de les finalitats del treball arxivístic és crear instruments de consulta útils i eficaços per als usuaris i investigadors que consulten l'arxiu. Per altra banda, també és un objectiu important de la tasca de l'arxiver la divulgació dels fons i dels documents que contenen els arxius. Pensem que una publicació com la de Centre d'Estudis de la Conca de Barberà és un bon fòrum per donar informació al voltant de documents que puguin ser interessants per als investigadors i estudiosos de la comarca.

Abans de començar a ressenyar els documents que hem espigolat del fons i fan referència a la Conca de Barberà, cal fer una breu introducció al fons i al personatge que el va generar.

El fons personal de Cels Gomis i Mestre fou donat a la ciutat de Reus l'any 2001 pels seus descendents i per voluntat expressa del seu nét Cels Gomis i Serdañons. La documentació passà a l'Arxiu Històric Municipal el setembre del 2002 per inventariar-lo, fer-lo accessible i facilitar-ne la difusió. La tasca arxivística que vaig portar a terme al llarg de l'estiu de 2003 va treure a llum un fons de gran heterogeneïtat, tant per la diversitat de tipologies documentals com per la varietat temàtica que abasta el seu contingut.

Els fons personals han estat definits com aquells que contenen la documentació produïda per una persona física en el desenvolupament de les seves activitats, entre la qual té un valor específic aquella que es deriva de les activitats creatives, professionals i socials. Un fons personal és, per tant, una bona manifestació del tarannà del subjecte que l'ha generat.

Breu biografia de Cels Gomis i Mestre (1841-1915)

Cels Gomis i Mestre va néixer a Reus el 6 de gener de 1841. Quan encara era un nen marxà amb la seva família a Madrid, on va cursar la carrera d'enginyeria de camins sense acabar d'obtenir-ne el títol a causa d'una oferta de treball vinculada a la construcció de la xarxa ferroviària. Retornà a Catalunya l'any 1862 per a

* Qui vulgui conèixer en profunditat el contingut del fons, pot consultar la nostra descripció *Inventari del fons personal del Cels Gomis i Mestre*. Reus: Arxiu Històric Municipal, 2003. 120 pàgs.

treballar de forma continuada fins al 1866 en les diferents obres d'extensió del ferrocarril per terres de Catalunya: trams Reus-Montblanc, Reus-Favara, Girona-Camallera, Granollers-Vic...

La seva ideologia política es manifesta republicana i federalista, i el 1867 té contactes amb els republicans federals. Durant la revolució del setembre de 1868, que va enderrocar la reina Isabel II, va participar en l'assalt a l'Ajuntament de Barcelona, en el qual sembla que col·laborà a preservar els arxius municipals de la destrucció. En aquests dies coneix Valentí Almirall, amb qui tingué sempre una bona amistat, tot i les discrepàncies ideològiques futures. L'any 1869 s'afilià al Club de Federalistes, del qual fou secretari quan Almirall en fou el president, i formà part de la redacció d'*El Estado Catalán*. També en aquest any, organitzà la primera biblioteca popular i pública de Barcelona en els locals de l'Associació de la Joventut Republicana, de Barcelona, convençut que la cultura havia de ser un benefici per a les classes obreres. Aquest esperit pedagògic de Cels Gomis fou una constant en moltes de les seves actuacions i treballs editorials del futur. Així mateix, esdevingué director de l'òrgan de les societats obreres *El Productor*. El 18 de maig d'aquest 1869 participà en l'anomenat Pacte de Tortosa, i el setembre, en la insurrecció federal, iniciada a Catalunya i estesa al País Valencià, Aragó, Andalusia i Múrcia.

El fracàs i la repressió de la revolta provocaren l'exili de Cels Gomis a Ginebra, on s'afilià a l'organització bakuninista Aliança de la Democràcia Socialista, el gener de 1870. De retorn a Madrid, esdevingué un actiu membre de difusió de la ideologia anarquista (exerceix com a secretari de la comissió de la federació local de l'Aliança) i formà part de la redacció de la revista *La Solidaridad*. A la vegada reprenqué la seva activitat professional i, entre 1871 i 1878, treballà en diverses obres públiques al País Basc, Almadén i Catalunya. El març d'aquest mateix any, es casà amb Dolores Perales, amb qui tingué set fills.

La seva tasca professional continuà vinculada a diverses obres públiques, sobretot en les de construcció de la xarxa ferroviària. Entre 1878 i 1907 el trobem en càrrecs de responsabilitat en les obres de diferents trams de les línies fèrries i també en construcció de carreteres, raó per la qual féu estades en diverses poblacions de la geografia de Catalunya, es desplaçà també a l'Aragó, a Guadalajara, a Linares, a Salamanca...

Al llarg de tot aquest període geogràfic, Cels Gomis compaginà la seva tasca professional amb una constant i sistemàtica recerca de dades i materials sobre variats temes de la cultura popular que recull de primera mà, a partir de la comunicació verbal amb la gent amb qui conviu durant les absències de la seva casa de Barcelona; materials que constitueixen la matèria primera dels seus treballs folklòrics i etnogràfics, centrats en el camp de la tradició oral.

Aquestes notes aplegades, un cop ordenades i sistematitzades, veuran la llum en diversos articles publicats al butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana, de la qual formarà part activa des de la seva fundació, el 1878, i continuà sent membre i col·laborador quan es creà el Centre Excursionista de Catalunya, el 1891. Així mateix fou assidu col·laborador de la revista *L'Avenç*. La rica i abundosa

Cels Gomis i Mestre. (FONS PERSONAL / ARXIU HISTÒRIC MUNICIPAL DE REUS)

documentació, fruit de la seva sòlida recerca etnogràfica, també prengueren forma en diverses publicacions, d'entre les quals destaquem: *La lluna segons lo poble* (1884 i 1912) —que veié una reedició a càrrec del seu nét, Cels Gomis i Serdañons l'any 1999—, *Lo Llamp y'ls temporals* (1884), *Meteorologia i agricultura populars* (1888) —ambdues juntes es reeditaren el 1998—, *Costums empordaneses* (1887), *Cantares* (1890), *Botànica popular* (1891) —reeditada a cura del seu nét Cels Gomis i Serdañons amb el títol *Dites i tradicions populars referents a les plantes* (1983)—, *Literatura popular catalana* (1910), *Zoologia popular catalana* (1910) i *La bruixa catalana* —edició pòstuma de 1987.

En coherència amb una constant actitud pedagògica i crítica de l'ensenyament de l'època, en els dos anys que marquen l'inici del segle xx (1900-1901) redactà diversos llibres de text i de lectura adreçats a l'ensenyament primari i vinculat a les editorials Bastinos i Tasso. En la mateixa línia, participà activament en l'organització de la Biblioteca Pública Arús, el 1895, en la qual ocupà el càrrec de secretari de la Junta de la biblioteca fins al 1915.

En el vessant de publicista, destaca la seva tasca com a director de la revista *Cataluña* (1907-1908), publicada en castellà de forma expressa per tal de donar a conèixer la realitat del nostre país a la resta de l'Estat.

La darrera intervenció professional fou en el projecte de portada d'aigües a Barcelona des d'Esparreguera, l'any 1908, durant la qual tingué un greu accident. Cels Gomis abandona l'activitat professional per a dedicar-se intensament a la tasca editorial, ocupa el càrrec de director literari de l'*Enciclopedia Ilustrada Seguí* i inicia la redacció del volum corresponent a la província de Barcelona de la *Geografia de Catalunya*, dirigida per Francesc Carreras i Candi. També continua publicant materials etnogràfics, així com produccions poètiques pròpies, com *Aubades y cap-vespres*, el 1913, i perseverant en la redacció del manuscrit de *La bruixa catalana*, que no arribà a veure publicat.

Cels Gomis i Mestre morí a Barcelona, el 13 de juny de 1915, quan ultimava la redacció de *La bruixa catalana*.

Un fons heterogeni generat per un home polifacètic

Així doncs, el caràcter heterogeni i divers del fons personal de Cels Gomis i Mestre deriva de la personalitat del productor i és un reflex excel·lent de l'activitat polifacètica de Cels Gomis i Mestre.

El fons presenta una complexitat intrínseca a causa de la pluralitat temàtica i la seva dispersió en el conjunt del fons, però no té cap contradicció conceptual. La immensa necessitat que tenia Cels Gomis de conèixer, recollir i saber diversos aspectes etnogràfics i populars de les terres que anava recorrent per Catalunya, i altres de l'Estat espanyol, a causa de la seva activitat professional com a enginyer de camins i ferrocarrils, el seu perfil d'excursionista recercador, així com l'important treball de difusió cultural i la publicació d'obres adreçades als escolars, l'expressió ideològica i política a través d'articles, la seva sensibilitat poètica... conformen un cosmos documental generat i alimentat per un afany constant de coneixement i per una ferma creença en l'educació i el saber com a mètode de transformació i alliberament de l'home. El fons personal de Cels Gomis i Mestre, un món complex amb multiplicitat de matèries que emanen d'un esperit únic i coherent.

Enmig de l'heterogeneïtat temàtica que trobem dins el fons, hem espigolat diversos documents que fan referència a la Conca de Barberà. No es tracta de documents de gran envergadura, tanmateix el seu contingut proporciona dades concretes i succintes sobre diversos aspectes de la Conca de Barberà que aporten dades inèdites que es poden incorporar a estudis més amplis.

De la relació de Cels Gomis i Mestre amb la comarca sabem que treballà en les obres de construcció de la via del ferrocarril de Reus a Montblanc entre 1862 i 1863. Anys més tard, durant uns dies de març i abril de 1880, el trobem a la Conca de Barberà com a soci delegat de l'Associació d'Excursions Catalana. Al voltant de 1885 treballà com a topògraf en les obres de la carretera de Santa Coloma de Queralt a Montblanc. Per altra banda, les cartes, que més endavant ressenyarem i que consten entre la documentació del fons, a més de les referències que trobem en els seus llibres, fan pensar que Cels Gomis establí una bona relació personal i també per carta amb Mn. Joan Segura, el qual va publicar diversos articles al *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*.

Ressenya dels documents

Dins el número de registre 29/6 del fons, consten dos documents. El primer és una cançó titulada *Motius de poble*, que en forma rimada d'heptasíl·labs fa un recorregut geogràfic i costumista, en clau d'humor, per diversos pobles de la Conca de Barberà fins a arribar a Tarragona tot passant per l'Alt Camp i el Baix Camp. Els qualificatius que acompanyen cada poble emanen de dites i descripcions populars passades de boca en boca per generacions i generacions, i cançons com aquesta acaben d'encunyar-los sense remei. En reproduïm uns quants versos a tall de mostra:

MOTIUS DE POBLE

*Mare de Déu del Tallat,
tan alta se n'heu pujada
que sou vista de l'Urgell
de la Conca i la Segarra.*

*Bona vila n'és Forés
sinó que és en una montanya.
guieu-mos, Mare de Déu,
del Tallat anomenada.*

*A Rocafort safranés
tenen les dents rovellades.
A Sarral són los judeus,
aquella gent tan malvada.*

*A Pira van relliscant,
a Barberà ja van caure
a Blancafort són los torts,
portan las camas giradas*

*La Esplugu, prop de Poblet,
allà hont habitan los frares.
A Montblanc són los sabuts
que la mitat són notaris.*

.....

El segon document, sota el títol *Relació de masias*, transcriu un poema en què es fa la simulació d'un viatger que parteix de Santa Coloma ("De Santa Coloma va eixí bo") i segueix un itinerari que el porta per diversos pobles i masies i durant el trajecte va patint diversos mals que el porten a la mort i enterrament i, a més, a Gumés "se barallen pels diners". A part de la toponímia dels municipis, aporta els noms de masies o poblaments de la comarca que potser han desaparegut i a partir d'aquesta cançoneta es poden recuperar.

Del pas de Cels Gomís per la Conca de Barberà també ens ha quedat dins el seu fons documental una llibreta de camp (número de registre 36), on consta com a títol *Montesquiu (1879)*. *Conca de Barberà (1880)*. Es tracta de notes succintes amb dades topogràfiques, demogràfiques, geològiques, toponímiques i geogràfiques de les poblacions que va recórrer en aquest curt periple per la comarca.

També es conserva dins el conjunt documental, amb el número de registre 106, una carta de Simforià i Josep Matet, de les Piles, datada el 25 d'octubre de 1892 i adreçada a Mn. Segura, on li comunica la troballa d'una sepultura. També hi ha dues cartes de Mn. Joan Segura adreçades a l'Associació d'Excursions Catalana, datades el 14 de novembre de 1892 i el 10 de gener de 1893, en les quals dóna notícia i descriu a bastament els treballs i els resultats de les excavacions realitzades

en la zona de la troballa: el descobriment de tres enterraments protohistòrics situats al terme municipal de les Piles, a la Conca de Barberà.

Aquests són els documents concrets que conté el fons de Cels Gomis dipositat a l'Arxiu Municipal, la qual cosa no vol dir que també es puguin trobar altres dades relacionades amb la Conca de Barberà al llarg dels seus articles i dins les seves obres publicades, atès que en tots els seus treballs, l'autor inclogué diversos reculls de refranys, modismes i aforismes, dites, cançons, literatura oral, costums, remeis, dades sobre bruixes, etc., procedents de multiplicitat de punts dels Països Catalans.

Així, per exemple, en les obres editades a cura de Cels Gomis Serdañons, nèt de l'autor, *La bruixa catalana* (1987) i *Meteorologia i agricultura populars* (1998), es troben diverses referències recollides a poblacions de la Conca de Barberà, de forma directa, a través de gent de la comarca o de Mn. Joan Segura, home coneixedor i gran observador de la cultura que emanava del poble i dels seus costums. Entre ambdós s'establí i es mantingué una fructífera i continuada relació personal i per correspondència des de la seva trobada a Santa Coloma de Queralt.

A tall de mostra, i en l'apartat dedicat a la pluja, Cels Gomis transcriu que a Conesa quan plou diuen als nens: "Què fa quan plou?". I els nens responen: "Es mullen les banyes del bou". O una cançoneta referida al sol que Cels Gomis recollí d'alguna veu de la Conca de Barberà:

*Sol, soleret,
que fa fred,
que quest poble pastoret,
que no té capa ni barret,
sinó un barretet d'arestes,
que se'l guarda per les festes.
Dieu a la criada
que pegui una escombrada
que faci apartar aquest núvol
que hi ha davant del sol.*

O explica les virtuts que el poble de la Conca de Barberà adjudica a determinats costums practicats durant els dies de la Setmana Santa, com guardar i llençar pedretes sobre el sembrat el Dissabte Sant per tal de protegir-los de les pedregades. Així com les oracions a Santa Bàrbara per amortir els efectes del llamp:

*Santa Bàrbara va pel camp
tota vestida de blanc,
reclamant l'Esperit Sant.
L'Esperit Sant no pot dormir;
tres núvols ne veu venir:
un de trons, un de llamps
i un ple de tempestat.
Bàrbara, tira'ls a la trementina*

*on no se'n canti gall ni gallina,
i que tota criatura sia viva.*

(Vilaverd)

Dins el capítol del calendari agrícola i meteorològic, Cels Gomis reproduïx dites escoltades a gent de la Conca, com:

*Per la Candelera
quinze dies abans,
quinze dies enrere
no et fiïs d'ella.*

(Conesa)

O:

*Per Sant Sebastià
l'oreneta ve i el tord se'n va.*

(Conesa)

I, també, dins la publicació pòstuma de Cels Gomis i Mestre *La bruixa catalana*, trobem històries i fets inaudits protagonitzats per les bruixes de la zona:

*A Solivella les bruixes,
d'on surten les pedregades.*

O relats misteriosos que han estat transmesos de generació en generació; també oracions per alliberar-se de conjurs i per a guariments extraordinaris:

*Tall és fet;
mal és vist.
Aquest tall sia curat,
com es curaren
les cinc llagues de Jesucrist.*

No hi manca un recull de remeis populars per a guarir afeccions i malalties, com les floretes de Sant Joan que a la Riba i a Montblanc es recollen el dia 24 de juny, puix que resultaven molt bones per a fer bàlsam per a curar talls i ferides.

La nostra voluntat a l'hora d'escriure aquest article ha estat difondre uns documents d'un fons que contenen dades, molt concretes i succintes, vinculades a la Conca de Barberà. Tanmateix, posades a la llum i relacionades amb d'altres conegudes, poden adquirir un nou valor documental.